

Ida Andersen

Opplysningens retorikk.
Noen bemerkninger til Christian Kocks
krav til den politiske debatt

Tidsskriftet Sakprosa

Bind 8, Nummer 1

© 2016

Abstract

What does it mean to argue well? This is one of the central questions asked in studies of rhetoric. This article contributes to this discussion. Seeing the domain of rhetoric argumentation as questions discussed in the public sphere, and considering its main function being to enable citizens to make well-informed choices in these matters, I discuss which rhetorical devices that can be seen as legitimate in political debates. In order to do this, I enter into a dialog with Christian Kock's perspectives on acceptable argumentation. His contribution is well suited for scrutinizing rhetorical practices that obscure the debate. However, tried against concrete examples from political debates in the Norwegian election campaign in 2013, some of Kock's thoughts on what good rhetoric is, turns out to be inexpedient: 1) in order to discuss where to go one has to agree on the current position, 2) arguments have to be acceptable for most of the citizens, and 3) speculations in the hidden motifs of the opponent are irrelevant. In this article I will therefore propose a couple of remarks that can contribute to a further development of this sort of reflections on political communication.

Sammendrag

Hva det vil si å argumentere godt er et av retorikkens sentrale spørsmål. Denne artikkelen er et bidrag i denne diskusjonen. Med utgangspunkt i tanken om at retorikkens domene skal være spørsmål som diskuteres i offentligheten, og dens funksjon å sette borgerne i stand til å ta stilling i disse spørsmålene, drøfter jeg hvilke retoriske midler som kan regnes som legitime i politisk debatt. Dette gjør jeg ved å gå i dialog med Christian Kocks krav til saklig argumentasjon, formulert blant annet i De svarer ikke. Fordummende

uskikke i den politiske debat (2013 [2011]). Hans bidrag egner seg godt for å kaste lys over de retoriske midlene som kan gjøre debatter forvirrende og tilslørende, og hans metodiske tilnærming gjør bidraget hans til et velegnet utgangspunkt for å diskutere hvordan språket bør brukes. Ved å la kriteriene for god debatt bryne seg på empirisk materiale fra den norske valgkampen i 2013, ble det mulig å utvikle perspektivene videre. I møte med konkrete eksempler fra Norge, fremstår tre av Kocks krav til den politiske debatten som uhensiktsmessige: 1) man må være enige om hvor man er for å diskutere hvor man skal, 2) argumentene må kunne aksepteres av de fleste, og 3) spekulasjoner i motpartens skjulte motiver er irrelevant. I artikkelen drøfter jeg de tre kriteriene og fremsetter mine innvendinger mot disse.

Om artikkelforfatteren:

Ida Andersen har en master i retorikk og er vit.ass. ved Institutt for informasjons- og medievitenskap, UiB.

Opplysningens retorikk. Noen bemerkninger til Christian Kocks krav til den politiske debatt

God retorikk er sentralt for demokratiet. En offentlig debatt av høy kvalitet er avgjørende for at vi skal kunne ta stilling til samfunnsspørsmålene på en informert måte. Retorikkens fremste oppgave er å tjene dette formål, den er en «sosial praksis som hjelper oss å velge» (Kock, 2009, s. 78, min oversettelse). Men hva vil det si å argumentere godt?

Med utgangspunkt i tanken om at retorikkens domene skal være spørsmål som diskuteres i offentligheten, og dens funksjon å sette borgerne i stand til å ta stilling i disse spørsmålene, har den danske retorikeren Christian Kock kommet frem til en rekke kvalitetskrav som det er fornuftig å stille til ytringer i det offentlige ordskiftet. Disse fremsetter han i opposisjon til Jürgen Habermas' kommunikasjonsteori, og han kritiserer den tyske samfunnsfilosofen for å fremme ufruktbare idealer. Han forkaster den konsensusorienterte samtalen som ideal, og baserer seg i stedet på en forståelse av samfunnet som anerkjenner retorisk konfrontasjon og strategisk språkbruk som legitime former for kommunikasjon. Med dette som utgangspunkt undersøker han konkrete ytringer fra den danske offentligheten, og kommer frem til hvilke krav som er rimelige å stille til debattantene. Blant annet krever Kock at politikerne gir riktige, redelige og rettvise argumenter for sitt syn, og at de svarer på spørsmål og kritikk.

Men enkelte av kriteriene han formulerer er også diskutabile. For eksempel ser Kock det som en forutsetning for god debatt at det er enighet om fakta, at det blir argumentert ut fra felles verdier og at man avstår fra å spekulere i hverandres skjulte motiver. Hvorvidt dette er hensiktsmessige krav å stille til den politiske debatten vil jeg i det følgende belyse. For å kunne gjøre dette, er

det nødvendig først å slå fast hvilken funksjon debatten ideelt skal tjene. Deretter er det mulig å teste ut kriteriene Kock foreslår at vi vurderer den etter. Derfor vil jeg begynne med å se på hvordan Kock definerer god retorikk, og på hvorfor han mener et annet samfunnssyn enn Habermas' er nødvendig som utgangspunkt for vurdering av det offentlige ordskifte. Deretter vil jeg fremsette mine innvendinger mot tre av Kocks krav til en god offentlig debatt.

Retorikkens domene

Når man snakker om «god» og «dårlig» retorikk, kan man enten basere seg på instrumentelle vurderinger av hvilke ytringer som er mest effektive for å overbevise, eller på normative vurderinger av hvilke ytringer som er saklig holdbare. Ofte ansees disse to funksjonene som uforenlige. Den ene stiller spørsmålet: Klarte den talende å markedsføre sin sak godt? Den andre spør: Forholdt den talende seg til normene for saklig argumentasjon? Men også ytringer som er overbevisende, kan naturligvis være opplysende, og omvendt.

I mediene finner vi mange eksempler på vurderinger av innlegg i den offentlige debatten ut fra spørsmål om hvordan disse påvirker mottakeren. Forsterkes, svekkes eller endres mottakerens standpunkt? For politikerne og deres valgkampsstaber og andre som ønsker å nå frem med budskapet sitt i offentligheten, kan denne instrumentelle vurderingen være nyttig. Men den stiller ikke spørsmålet om det blir skapt forståelse for de ulike synspunktene. Det gjør Christian Kock. Gjennom normative kvalitetsvurderinger av det offentlige ordskiftet, utforsker han hva som er «god» og hva som er «dårlig» retorikk ut fra spørsmålet om hva borgerne har bruk for. Han spør både: Hvilke behov har velgerne? Og: Får de oppfylt disse? (Kock, 2013 [2011], s. 12). Slik oppstiller han konkrete normative krav til en opplysende og informerende debatt og utøver samtidig retorisk kritikk av konkrete ytringer.

I den mye omtalte debattboken *De svarer ikke. Fordømmende uskikke i den politiske debatt* fra 2011¹ gir Kock en samlet oversikt over kravene han mener bør stilles til ytringer i det offentlige ordskiftet. Disse har han kommet frem til ved å ta utgangspunkt i at den offentlige debatt skal tjene til å gi både beslutningstagere og velgere et grunnlag for å ta stilling i viktige samfunnsspørsmål gjennom å belyse de relevante argumentene på begge sider av saken. Boken har vært til stor nytte for å kaste lys over de retoriske midlene som kan gjøre debatter forvirrende og tilslørende², og Kocks metodiske tilnærming gjør at bidraget hans egner seg godt som utgangspunkt for å diskutere hva som er «god» retorikk. Autentiske eksempler på diskutabel retorisk praksis er nemlig et avgjørende redskap i arbeidet med å reflektere omkring hvordan språket bør brukes. At Kock også formulerer et sett med tydelige kriterier for god debatt, gjør det lett å gå i dialog med ham.

I masteroppgaven min lot jeg Kocks kriterier bryne seg på et empirisk materiale fra den norske valgkampen i 2013. I møte med norsk politisk debatt, ble noen svakheter ved disse synlige. Dermed ga det mening å utvikle perspektivene videre. Denne teksten er et forsøk på å gjøre nettopp det, og slik bidra i diskusjonen om hva god retorikk er.

Hvorfor diskuterer vi?

Når Kock fremholder god offentlig debatt som essensielt for demokratiet, føyer han seg inn i den samme rekken av politiske tenkere som Jürgen Habermas står i. Den danske retorikeren og den tyske samfunnsfilosofen er

¹ Denne artikkelen tar utgangspunkt i den utvidede utgaven fra 2013.

² Se masteroppgaven *Opplysningens retorikk – Om saklighet i den politiske debatt* (Andersen, 2014) for en utfyllende diskusjon av disse.

enige om den deliberative debatts samfunnsmessige verdi. At man av den grunn bør interessere seg for kriterier og vurderinger av debatten er også noe begge mener. Likevel kritiserer Kock Habermas' kommunikasjonssyn for å egne seg dårlig som utgangspunkt når man skal avgjøre hva god debatt er. Hva ligger i denne kritikken?

Kocks hovedinnvending mot Habermas er at han tror på at «argumenternes rasjonelle magt» vil føre uenige samtalepartnere i retning av enighet (Kock, 2013 [2011], s. 43). Denne troen deler ikke Kock, og han kritiserer Habermas for ikke å ta inn over seg at politikk diskuteres ut fra verdier, noe som gjør at det ikke alltid er mulig å bli enige – selv etter såkalt redelig og rasjonell diskusjon. Som en konsekvens av dette får vi enda en uenighet: Mens Habermas mener at man bør argumentere for å forstå hverandre, mener Kock at det må være legitimt å argumentere for å «vinne» (Ibid. s. 44). Han kritiserer Habermas for å kreve at man skal bruke språket på den ene «sanne», kommunikative måten, og mener han er urimelig når han kaller den strategiske måten for «suspekt» (Ibid. s. 43). Disse innvendingene begrunner Kock med at mennesker taler både for å *forstå* hverandre, og for å *påvirke* hverandre.³

Splid om strategisk språkbruk

Men mener virkelig Habermas at all kommunikasjon som er myntet på å påvirke er suspekt? Sine Halkjelsvik Bjordal har tatt for seg Kocks kritikk av Habermas, og kommet frem til at Kock misforstår hva Habermas mener med «strategisk handling» (Bjordal, 2012, s. 74). Dette forklarer hun med at

³ Tilsvarende kritikk fremsettes i «Kan man opstille adfærdsregler for offentlig debat» (Kock, 2008a), s. 59, 63 og i «Fornuftig uenighed» (Kock, 2008b) s. 67, 68.

Habermas skiller mellom to typer strategisk handling: manifest og latent strategisk handling. For å forstå dette todelte strategibegrepet kan det være greit å se litt på et eksempel Habermas selv bruker, og som Bjordal også baserer sine forklaringer på. I korte trekk utspiller eksempelet seg slik: Y oppfordrer L til å gi ham penger fordi det vil «glede hans kone». L forstår og aksepterer anmodningen, og kan enten føle seg forpliktet til å gi Y pengene, eller berettiget til å avvise oppfordringen (Habermas, 1999 [1988], s. 144). Dette er den «sanne» måten å bruke språket på. Hvis Y derimot satser på å skaffe seg pengene ved å rette en pistol mot en bankansatt og si: «Pengene eller livet!», bruker Y språkeksterne midler for å påvirke kassererens handlinger. Dette kaller Habermas «manifest strategisk handling» (Ibid. s. 145). Her ligger det overbevisende middelet altså ikke i selve oppfordringen, som er en språkhandling, men i trusselen pistolen fører med seg, det språkeksterne middelet. Habermas kritiserer også den «latent strategiske handlingen»: Y oppfordrer L til å gi ham penger som han skal bruke til noe kriminelt, men han forteller ikke L dette, fordi han antar at han da ikke vil få pengene (Ibid. s. 144). I dette tilfellet må L foreta valget mellom å gi Y pengene eller ikke, på feil grunnlag. Den latent strategiske handlingen er altså en språkhandling hvor språket blir brukt for å villedde. Som Bjordal peker på, er dette en type språkhandling som også Kock problematiserer:

At man vil påvirke andres anskuelser, er legitimt; alle de teorier som går ud på at det er kritisabelt at være 'strategisk', dvs. at ville overbevise, er livsfjerne. (...) Men: Hvis man vil påvirke folks anskuelser, er det redeligt at signalisere hvad man er ude på. Og man må give grunde, også kaldet argumenter (Kock, 2013 [2011], s. 43-44).

Dermed ser det ut til at meningsforskjellen mellom Habermas og Kock langt på vei skyldes at de to forstår begrepet «strategisk handling» ulikt. Kock kaller alle de tre talehandlingene Habermas beskriver for «strategiske», og kritiserer som nevnt Habermas for å mene at denne måten å bruke språket på er «suspekt». Altså: Når Y spør L om penger, har han et mål med samtalen – kommunikasjonen hans kan dermed sies å være «strategisk». Men ifølge Habermas er ikke dette en strategisk, men kommunikativ språkhandling. Hittil kan det se ut til at de to i bunn og grunn er enige – uenigheten skyldes at de ikke «snakker samme språk» (Bjordal, 2012, s. 60).

Ser man imidlertid på hva Habermas skriver om strategisk handling ved en tidligere anledning, treffer Kocks kritikk bedre. I *Theorie des kommunikativen Handelns* fra 1981 defineres nemlig strategisk handling som en suksessorientert handling siktet inn på å påvirke en rasjonell motstander. Her er en strategisk handling alltid en språkhandling, mens den instrumentelle handlingen er den som skjer utenfor språket – det Habermas senere kaller manifest strategisk handling (Habermas, 1984 [1981], s. 285). Til sammenligning blir kommunikativ handling definert som språkhandling som ikke er motivert av selviske beregninger av hvordan man best oppnår suksess, men av et ønske om å forstå motparten (Ibid.). Her opererer altså Habermas med et videre strategibegrep enn i senere verker; strategiske handlinger reduseres ikke til kun villedende tale, trusler, løgn og bestikkelser, men omfatter all kommunikasjon som har til hensikt å påvirke. Legger man en slik forståelse til grunn, kan man ikke kritisere Kock for å misforstå Habermas' strategibegrep. Riktignok overdriver Kock når han hevder at Habermas kaller all strategisk språkbruk suspekt, men det er altså ikke feil at Habermas foretrekker den kommunikative handlingstypen fremfor den strategiske (Farrell, 1993, s. 193).

Det er ikke dermed sagt at det er mer riktig å legge boken fra 1981 til grunn når man skal redegjøre for hva Habermas mener, teoriene som presenteres her er senere blitt justert og nyansert av forfatteren selv. Like fullt er det her Habermas først gjør rede for teoriene om strategiske og kommunikative handlinger. Til tross for at disse ikke alltid er forenlige med hva Habermas senere skriver, kan det være nødvendig å ta dem med i betraktningen når man skal forsøke å forstå hva han mener med begrepet «strategisk handling». For øvrig gjør alle justeringene, presiseringene og nyanseringene kritikk av Habermas til et svært omstendelig arbeid. Kanskje trenger man ikke alltid ta høyde for alle hans senere presiseringer for å kunne kritisere ham, men da må man være tydelig på hvilke formuleringer man kritiserer. Påstander av typen «Habermas mener ...» vil derimot alltid være tvilsomme. Heri ligger også det mest problematiske med Kocks kritikk av Habermas: Han gjør greie for Habermas' forståelse av strategisk språkbruk, men ikke for hvor han har denne fra (se for eksempel Kock, 2013 [2011], s. 42-44).

Uenig om konsensus

Hva med Kocks kritikk av Habermas' «ideelle samtale» (Kock, 2008b, s. 67)? Den ideelle samtalen foregår mellom deltakere som er fullstendig hevet over sine særinteresser. I en slik tenkt situasjon ville det vært mulig å deliberere seg frem til en løsning som var i overenstemmelse med den allmenne vilje, de debatterende ville kunne bevege seg mot konsensus i kraft av «det bedre arguments tvangfrie tvang» (Habermas, 1972 i Kock 2008b, s. 67-68). De fleste vil kunne følge tanken om at det i en offentlighet som er helt fri for særinteresser, ville være mulig å deliberere seg frem til de beste løsningene. Men, innvender Kock, fordi samfunnet består av mennesker med forskjellige interesser og ulike behov, er det ikke alltid mulig å snakke om et felles beste. Hvilken politikk som er den «beste», avhenger av situasjon, interesser og

verdier. Hva som er den beste politikken for den ene, er ikke nødvendigvis like gunstig for den andre. Argumenter i politisk debatt har derfor ikke karakter av å være «sanne» eller «usanne», som regel finnes det relevante argumenter både *for* og *mot* en handling (Kock, 2008a, s. 63). Sjelden vil det være mulig å komme frem til en løsning som alle, eller mange, kan være enige om ved fremleggelse av fakta eller logisk bevisførsel alene. For eksempel vil det ikke være mulig å finne et «sant» svar på hvorvidt skattene bør settes opp eller ikke. Dette gjør, ifølge Kock, at det ikke har noe for seg å kreve tvingende logisk argumentasjon og forpliktelse til konsensus i politisk debatt.

Bjordal hevder at Kocks avvisning av Habermas' ideelle samtale «er et resultat av en grunnleggende feillesing av hva Habermas forsøker å si noe om» (Bjordal, 2012, s. 62). Ifølge Bjordal kan ikke Kocks kritikk av Habermas' konsensusorientering forsvares dersom man forstår Habermas' sosiologiske prosjekt i sin helhet (Ibid. s. 80). Om Habermas' hensikt skriver Bjordal:

*[...] Habermas er altså fullstendig klar over at realiteter er noe annet enn idealer – det er jo hele poenget i hans *Between facts and norms*; det deliberative demokratiet er aldri en fullstendig empirisk realitet – tvert imot viser empirien at det politiske maktkretsløpet ikke alltid er optimalt [...] (Ibid. s. 81).*

Også Habermas selv er tydelig på at hans formål ikke er å beskrive en empirisk virkelighet, men snarere å vise hvordan mennesker samhandler og interagerer gjennom talehandlinger og annen ikke-språklig kommunikasjon (Habermas, 1984 [1981], s. 278). Men, som Kock skriver i et forutgående «svar» på eventuell kritikk mot hans Habermas-lesning, opphøyer Habermas likevel «argumenternes intersubjektivt gældende relevans og vægt, der bevirker at de kan udøve deres mærkeligt 'tvangfri tvang' (...)» (Kock, 2008b,

s. 68). Riktignok lager Kock nærmest en karikatur av hva Habermas mener når han fortsetter setningen slik: «når de så alligevel ikke medfører konsensus, må det skyldes rent praktiske faktorer i den konkrete situation, f.eks. manglende tid» (Kock, 2008b, s. 68). Ifølge Kock fastholder Habermas at både diskusjoner om hva som er sant, og diskusjoner om hvilken handling som er riktig, automatisk beveger seg i retning mot å etablere, opprettholde og fornye konsensus, fordi «alle typer af udsagn gør krav på en form for gyldighed som kan underkastes intersubjektiv kritik» (Ibid.). Såfremt diskusjonen er herredømmefri og ikke strategisk vil den føre til - eller i retning av - konsensus (Ibid.). Men, som Bjordal peker på, mener ikke Habermas at det alltid er mulig å bli enig bare man har tilstrekkelig med tid. I *Faktizität und Geltung* fra 1992, skriver han at det moderne samfunnets kompleksitet vanskelig- eller umuliggjør konsensus. Mangfoldiggjøring av livsstiler og individualisering av livshistorier gjør at det ikke er mulig å snakke om «delte livsverdener», slik som vil være tilfellet i små, udifferensierte grupper. Dermed blir det også vanskeligere å føre en diskusjon som leder frem til konsensus (Habermas, 1996 [1992], s. 25).

Men selv om Habermas ikke mener at det alltid er mulig å bli enig, idealiserer han den konsensusorienterte samtalen. Slike idealiseringer har realitetseffekter, de er konstituerende for måten vi forstår samfunnet på (Knapskog, 2005, s. 112). Dermed kan måten vi tenker om hva som er mulig å oppnå gjennom offentlig debatt, og om hvilke krav vi bør stille til denne, bli påvirket gjennom slike utgreiinger av ideale vilkår. At dette også er tilfellet ser man i form av et fremherskende folkelig krav til konsensus. Etter debatter kan vi ofte høre folk klage over at politikerne aldri kan bli enige, og som mener det er «alt for mye krangling, og alt for mye diskusjon om hva den ene vil og hva den andre vil», slik en gammel dame formulerte det da hun ble intervjuet av NRK (NRK, 2013a). Fra et retorisk synspunkt vil imidlertid uenighet og

konfrontasjon ofte være minst like fruktbart i en diskusjon som enighet. Selv om de færreste nok vil endre standpunkt etter å ha hørt argumenter mot det de selv er for, er det helt sentralt for demokratiet at det eksisterer «fornuftig uenighet» (Kock, 2008b) i offentligheten. For det er kun ved å høre meninger som strider mot våre egne at vi kan være helt sikre på at vi virkelig mener det vi mener. Når uforenelige standpunkt blir vist frem i et konfronterende språk blir saken belyst fra flere sider. Kun på denne måten kan velgerne få et nødvendig overblikk over alle «de mulige overbevisende momenter i ethvert givet stof»⁴ (Aristoteles 1983, s. 33; 1355b i Kock 2008a, s. 63). På bakgrunn av dette mener jeg Kock gjør rett i å ta til orde for å diskutere hva som er «god» retorikk, med andre idealtilstander i hodet enn Habermas’.

Faktafeide

Til tross for at Kock avviser den konsensusorienterte samtalen som ideal, mener han det må være en viss enighet blant meningsmotstandere; de må være enige om hvor samfunnet står. Han sammenligner den politiske debatten med en GPS: En forutsetning for at den skal fungere, er at det ikke er noen tvil om hvor man er. I motsetning til spørsmålet om hvor vi *skal*, handler ikke spørsmålet om hvor vi *er* om verdier. Dette er altså et spørsmål det er mulig å gi et «sant» svar på, og for å gjøre det har man «brug for fakta» (Kock, 2013 [2011], s. 61-62). Han skriver:

⁴ I den norske oversettelsen fra 2006 er det samme blitt oversatt til: «[Retorikkens] oppgave er ikke det å overtale, men å se hvilke overtalelsesmuligheter som er aktuelle i hvert tilfelle» (Aristoteles 2006, s. 25; 1355b). Det viktige er altså ikke å overbevise motstanderen om at man har det beste standpunktet, men at man får frem både alt som taler for og alt som taler mot en sak.

For at man kan have en meningsfuld politisk debat, må der være uenighed om de styrende værdier, dvs. om hvor man vil hen; men der skal gerne være enighed om fakta, dvs. om hvor man er. Ellers taler man i blinde når man diskuterer i hvilken retning man skal gå (Kock, 2013 [2011], s. 62).

Kock gir mange eksempler på at tall kan vris og vendes på slik at man til slutt ikke vet hva som er opp og ned (Ibid. s. 70). Heller ikke i den norske debatten er det uvanlig at politikerne er uenige om fakta - til tross for at statlige institusjoner som Statistisk sentralbyrå samler inn og bearbeider informasjon om det norske samfunnet, og slik utformer et tilsynelatende felles utgangspunkt for de politiske diskusjonene. Dette fører til at tid som burde blitt brukt til å diskutere hvor vi skal, brukes til diskusjoner om hvor vi er. Dette gjør det også vanskelig for dem som ser debattene å følge med. Når Fremskrittspartiets Siv Jensen hevder at fattigdommen i Norge har gått opp og Audun Lysbakken fra SV innvender at antallet fattige har gått ned, etterfulgt av et «Du må sjekke faktaene dine, Siv Jensen!» (NRK, 2013a), er det jo umulig å vite hvem man skal tro på!

Når slikt skjer er det lett å si som Kock, at det er «skidt for den demokratiske debat når stadig mere af den ikke handler om hvor vi vil hen, og hvilken retning vi skal vælge, men om hvor vi er» (Kock, 2013 [2011], s. 61-62). Men i mange tilfeller er det urimelig å kreve at politikerne skal kunne enes om hvor vi er. Et eksempel er spørsmålet: Er Norge et egalitært eller klassesdelt samfunn? En av de som mener Norge er klassesdelt, er Rødt-leder Bjørnar Moxnes. Han har tatt til orde for aktivt å motvirke økende ulikhet i Norge, og har sagt at «Forskjells-Norge er blitt vår aller største utfordring som samfunn» (NTB, 2015). Denne beskrivelsen av det norske samfunn er mange på høyresiden ikke enige i. For eksempel har Høyres finanspolitiske talsmann,

Svein Flåtten, avvist OECDs oppfordring om å føre en mer utjevne skattepolitikk, fordi «det er jo ingen store forskjeller i Norge» (Johnsen og Tjersland, 2014). Når to politikere er så uenige om situasjonsbeskrivelsen som Moxnes og Flåtten er, er det nærliggende å tro at den ene må ha rett og den andre feil. Men hvorvidt man anser Norge for å være klassesdelt eller ikke, avhenger av hva man legger i begrepet «ulikhet». Hvis man måler ulikhet ved å se på hvor liten andel av befolkningen som lever under fattigdomsgrensen, kan man med rette hevde at Norge er et egalitært samfunn. Måler man derimot ulikhet etter hvor store forskjellene er mellom de rikeste og de fattigste i landet, kan det være riktig å kalle det norske samfunnet for et klassesdelt samfunn.

Når politikere tolker fakta ulikt kan debatten fort bli forvirrende, og det kan være vanskelig å vite om tallene det vises til i det hele tatt har rot i virkeligheten. Derfor er det på sin plass å kreve at politikerne bruker fakta til å gi en mest mulig presis fremstilling av tingenes tilstand, og ikke forsøker å villedde. Men vi kan ikke forlange at meningsmotstandere skal være enige om den politiske diskusjonens utgangspunkt. Når vi er på fjelltur er det helt nødvendig at vi er enige om hvor vi er for å kunne ha en meningsfull diskusjon om hvilken retning vi skal gå i. I politisk debatt er det derimot ikke rimelig å forlange at man skal kunne enes om situasjonsbeskrivelser, for hva de konkrete fakta innebærer vil nødvendigvis avhenge av hvordan man forstår samfunnet. Slik sett er spørsmålet om hvor vi *står* langt på vei bestemt av spørsmålet om hvor vi *skal*: Situasjonsforståelsen er ikke et enkelt faktaspørsmål som kan avgjøres uavhengig av ideologiske tolkningsrammer.

Hva er galt med å argumentere ut fra særinteresser?

Tanken om at man må kunne enes om et felles utgangspunkt for diskusjonen får også følger for Kocks syn på argumenter med en begrenset appell. En av fordelene med den offentlige debatt, skriver han, er at man ikke kan argumentere ut fra særinteresser, men er nødt til å gi argumenter som kan aksepteres av de fleste (Kock, 2011, s. 27). Argumentene som fremføres i det offentlige ordskiftet skal handle om det felles beste. Med dette mener Kock at de må baseres på verdier som er felles - om enn på et abstrakt nivå (Kock 2013 [2011], s. 28). Kock er langt fra alene om å mene dette, blant annet skriver hans kollega Charlotte Jørgensen:

Hvis argumentationen kun kan falde i god jord hos det partikulære publikum som retor i den konkrete situation søger tilslutning hos, er det irrationel argumentation; hvis argumentationen derimod også er acceptabel hos det universelle publikum, er den rationel, og des mere overbevisende argumentationen vil være for andre relevante kompetente og rationelt indstillede publikummer, des bedre lever den op til idealet for god argumentation (Jørgensen, 2011, s. 109).

I den politiske debatten i Norge synes også denne oppfatningen å dominere. Ofte angriper høyresiden Arbeiderpartiet og venstresiden fordi de lar seg diktere av fagbevegelsen. Et eksempel på dette er NHOs toppsjef Kristin Skogen Lunds uttalelser om at «LO styrer Ap og hindrer enhver endring av arbeidsmiljøloven» (Grande, 2013). De tette båndene mellom interesseorganisasjoner og partier, er også noe pressen gjerne problematiserer. For eksempel kaller Aftenpostens leder samarbeidet mellom LO og Arbeiderpartiet «prinsipielt betenkelig», for mens

interesseorganisasjoner har sine medlemmers beste for øye, skal regjeringen «ta alle hensyn med i betraktning» (Aftenpostens leder, 2013). For øvrig er det ikke kun Arbeiderpartiet som er tett knyttet til visse grupper i samfunnet. Blant annet har Høyre sterke bånd til arbeidsgiverne i næringslivet og organisasjoner som NHO, og Senterpartiet til Bondelaget. Men dette er helt naturlig - i et moderne samfunn vil det alltid eksistere motsetninger, og politikken som føres vil følgelig ivareta noens interesser på bekostning av andres.

Fordi det kan være lite hensiktsmessig å argumentere ut fra særinteresser, fremstiller likevel partiene gjerne interessene de forsvarer som mer allmenne enn de i realiteten er. Dermed gir de et ikke-realistisk bilde av politikken de står for. For eksempel grunnga den sittende Høyre-FrP-regjeringen forslagene til oppmykning av arbeidsmiljøloven med at dette vil slippe flere til i arbeidslivet. Hvorvidt endringer som tillater flere midlertidige ansettelse og mer fleksibel arbeidstid vil virke slik, er imidlertid svært omstridt. Da Fafo-forsker Jørgen Svalund sammenlignet reguleringen av det norske, svenske og finske arbeidslivet, fant han ingen sammenheng mellom enklere tilgang til midlertidige stillinger og en lavere terskel inn til arbeidslivet. Tvert imot viser undersøkelsene hans at det er færre som får fast jobb i Sverige, som har et mer liberalt regelverk, enn i Norge (Svalund, 2013). Heller ikke seniorforsker ved Nasjonalt folkehelseinstitutt, Arnstein Mykletun, tror økt midlertidighet vil gjøre det lettere å komme seg inn i arbeidslivet. Mer sannsynlig er det «at man vil ansette dem man ellers ville ansatt, bare at noen av dem får midlertidig ansettelse i ett år i stedet for fast» (Sandvik og Bjørgum, 2015). LO viser til OECD Employment Outlook 2014, hvor argumentet om en såkalt springbretteffekt avvises, og hevder lovendringene ikke vil gjøre det enklere å få seg jobb, men vanskeligere å få seg fast jobb (LO, 2015, s. 3). At dette vil gjøre livet lettere for mange arbeidsgivere synes derimot å være ganske klart.

Ville ikke dette dermed være et bedre argument for lovendringene? Et slikt argument ville riktignok ikke ha en like bred appell, men det er heller ikke dette Kock er opptatt av. Hvorfor mener han så at det er «dårlig stil i en offentlig debat» å argumentere ut fra særinteresser? (Kock, 2013 [2011], s. 29) Om dette skriver Kock:

Sagen er nok at argumenter der føres frem i offentlig debat, skal handle om det fælles bedste. At argumentere ud fra det fælles bedste kan også defineres som at argumentere ud fra værdier der – måske på et abstrakt plan – er fælles. Det skal altså være verdier som andre deler, også dem der er uenige med det forslag man kommer med. At en bestemt gruppe eller et bestemt parti vil ivaretage sine særinteresser, har ikke noget at gøre med fælles værdier. Og derfor har den art argumenter heller ingen plads i den offentlige politiske debat. [...] Man må argumentere ud fra en eller flere værdier som alle (eller de fleste) er fælles om at tro på, f.eks. rimelighed: ”Vi skal sikre efterlønnen, for det er det eneste rimelige over for dem der har slidt på arbejdsmarkedet i 40 år” (Ibid. s. 28-29).

Som motstykke til dette «gode» argumentet, stiller Kock opp tre eksempler på det han kaller «dårlige» argumenter:

- 1) «Vort parti vil ikke være med til at forringe efterlønnen, fordi det sikkert vil koste partiet en rekke stemmer.»
- 2) «Vi vil ikke være med på at forringe efterlønnen, for det vil gå ud over vort partis kernevælgere.»

3) «I der gerne vil gå på efterløn, stem på os, for vi plejer jeres særinteresser ved at sikre efterlønnen.» (Ibid. s. 28)

Kock kaller dette «dårlige» argumenter, fordi de kun appellerer til en liten gruppe mennesker. Men er det «gode» argumentet for å sikre pensjonsordningen egentlig mer *opplysende* enn å argumentere mot å svekke pensjonsordningen fordi det vil gå ut over pensjonistene? Har det ikke bare en bredere appell og derigjennom *tilsynelatende* mer legitimitet? Å argumentere ut fra særinteresser har naturligvis en mer begrenset appell enn å argumentere ut fra felles verdier. Men, som Kock selv hevder, er det ikke alltid det er mulig å bli enige om et sett med felles verdier (se Kock, 2008a, s. 63; Kock, 2008b, s. 69; Kock, 2013 [2011], s. 44). I sin kritikk av interessebetonte argumenter kommer altså Kock på kollisjonskurs med sitt eget kommunikasjonsideal. Kock kritiserer jo Habermas nettopp for ikke å ta innover seg at politikk diskuteres ut fra ulike interesser og verdier, og at det derfor ikke alltid er mulig å snakke om et «felles beste». Det er med andre ord ikke noe galt i å fremme politiske forslag som ivaretar bestemte gruppers interesser. Når man skal argumentere for disse er det mer ærlig å si: «Dette er et forslag som ivaretar våre kjernevelgeres interesser», enn å hevde at dette kommer fellesskapet til gode.

«I gættiernes skumringsland»

En konsekvens av at politikerne tar sikte på å fremstille interessene de ivaretar som mer allmenne enn de er, er at vi får spekulasjoner om hva som er det *egentlige* motivet bak politikkforslagene. Ifølge Kock kan slike spekulasjoner «høyst være en slags fodnoter om i hvilken ånd man skal bedømme deres udsagn» (Kock, 2013 [2011], s. 103). Han mener det avgjørende i politisk debatt ikke er politikernes baktanker, men fordeler og

ulemper ved de politiske vedtakene. Å snakke om andres skjulte motiver er bortkastet rett og slett fordi man aldri kan kjenne disse - man er «ude i gættiernes skumringsland» (Ibid. s. 98).

Kock deler motivspekulasjonene inn i fire ulike kategorier: spekulasjon i 1) psykologiske motiver, 2) selviske motiver, 3) strategiske motiver, og 4) anklager om en «skjult dagsorden» (Kock, 2013 [2011], s. 100). De «psykologiske motivene» er useriøse motiver som forfengelighet, hovmod eller ønske om oppmerksomhet. Å anklage andre for å ha skjulte motiver av en slik karakter er en form for hersketeknikk. Slik kan man undergrave deres seriøsitet og rettferdiggjøre at man ikke tar argumentene deres på alvor. Det gjør man også når man tillegger noen «selviske motiver». Med påstander om at motparten handler ut fra ønsker om personlig vinning, makt og innflytelse, anser man seg berettiget til å ignorere argumentene deres (Ibid. s. 100-103). En annen type motiver man kan spekulere i er «strategiske motiver». Strategiske motiver forklarer politikernes handlinger og meninger ut fra beregninger om hvordan de kan styrke partiets posisjon og makt (Ibid. s. 105). Den siste formen for motivspekulasjoner er når man påstår at motparten har en skjult dagsorden som ikke kommuniseres. I stedet for å argumentere mot et forslag, fremsetter man påstander om at dette er et lite trekk i en storstilt plan som motparten ikke forteller om (Ibid. s. 108).

Det er mange grunner til at Kock mener at motivspekulasjoner ikke har noe i den politiske debatten å gjøre. Fordi det sjelden er slik at politikere kun er motivert av personlige ønsker om oppmerksomhet, makt og penger - og heller ikke slik at partienes politikk er utformet utelukkende ut fra et ønske om å maksimere antallet stemmer - kan spekulasjoner i dette bidra til grove forenklinger og trivialisering av politikken. Dessuten trekker dette

oppmerksomheten bort fra argumentene, og skaper et negativt inntrykk av politikerne som selviske og upålitelige (Ibid. s. 99).

Jeg mener likevel det kan være saklig å peke på vikarierende motiver. Slik kan man synliggjøre fordeler og ulemper ved en fremtidig politikk, og bli bedre i stand til å diskutere denne. For å tydeliggjøre hva jeg mener, skal jeg gi et par eksempler. I den siste partilederdebatten på NRK i 2013 spekulerte Senterpartiets Liv Signe Navarsete i de skjulte motivene for Høyres foreslåtte kommunereform. Høyre-leder Erna Solberg grunnga reformen med et ønske om å styrke lokaldemokratiet og gi bedre og billigere kommunale tjenester. Men ifølge Navarsete er det andre motiver som ligger bak:

Jeg skjønner godt at Erna Solberg vil det. Fordi når hun var kommunalminister, så kom jo ordførerne i flokk og følge og klaget over kommuneøkonomien. For de er en viktig motmakt; fylkeskommune og kommune er en viktig motmakt mot sentralmakten. Og jeg skjønner godt at Erna Solberg vil ha dem vekk, sånn at hun kan få styre mer i fra sentralt hold (NRK,2013b).

Selv om Navarsete ignorerer argumentene som blir gitt for kommunereformen, er ikke motivspekulasjonene hun i stedet kommer med helt irrelevante for diskusjonen. På denne måten får hun løftet frem ikke-kommuniserte konsekvenser av planen om å tegne kommunekartet på nytt. Helt uproblematisk er slik praksis likevel ikke, noe også eksempelet under viser. I ytringen, som ble fremsagt under en av TV2s statsministerdueller i 2013, avviser Jens Stoltenberg Erna Solbergs argumenter for fjerning av formueskatten. Dette gjør han ved å hevde at de er konstruert for å dekke over det som er Høyres egentlige motiv:

Dere konstruerer masse argumenter som handler om én ting, nemlig at de menneskene som støtter Høyre aller mest, skal få millioner i skattelette. Og vi snakker om flere millioner per person (TV2, 2013).

Jens Stoltenberg avviser argumentene Erna Solberg gir for fjerning av formueskatten, at det vil gi ny vekst i den norske økonomien, og anklager henne for å underkommunisere særinteressene som partiet hennes forsvarer. Både Stoltenberg og Navarsete kan dermed kritiseres for at de fremstiller Solbergs argumenter som bedragersk konstruerte for å dekke over de egentlige motivene. Det er godt mulig at Solberg virkelig mener at kutt i formueskatten vil bidra til at det blir skapt flere arbeidsplasser. Det er heller ikke utenkelig at kommunereformen ble foreslått på grunn av et reelt ønske om å styrke lokaldemokratiet. Men det er jo slik at politiske vedtak som regel får mer enn én konsekvens. Derfor kan en av de viktigste konsekvensene av kutt i formueskatten være at vi får en favorisering av de rikeste, uansett hva motivet opprinnelig var. Og kommunereformen kan virke mot sin uttalte, og kanskje tenkte, hensikt, og bidra til en sentralisering av makten. Til tross for at man aldri kan vite noe sikkert om andres motiver, er slike spekulasjoner derfor ikke irrelevante for den politiske debatten, slik Kock hevder.

Man kan altså velge å ta motparten på ordet, eller man kan spekulere i de potensielle baktankene denne kan ha. Men man kan aldri vite noe helt sikkert om dens intensjoner. Hvilke konsekvenser et vedtak vil få kan man heller ikke vite før det er iverksatt, men ofte er det slik at noen følger er mer sannsynlige enn andre. Kock omtaler dette som «forhold som de fleste selv kan overveje rigtigheden af» (Kock, 2013 [2011], s. 103). Takket være forskning og eksempler fra lignende forhold i andre land, har vi ofte et godt grunnlag for å forutse virkningene av de politiske forslagene som fremsettes. Men, som

samfunnsforsker og -debattant Ottar Brox skriver, er det ikke alltid politikerne «ser de konsekvensene av sine handlinger som de ikke har lyst til å se, eller som de ikke er i stand til å begrunne eller forsvare» (Brox, 2003, s. 52). Et godt eksempel på dette er Høyres argumentasjon for å kutte i formueskatten. Til tross for at de dynamiske virkningene av disse kuttene betviles fra flere ulike faglig kompetente hold (se f.eks. Cingano, 2014; VG, 2014; Tallaksen og Ekeberg, 2014), argumenterer Erna Solberg stadig for kutt i formueskatten med at dette har en vekstfremmende effekt. Da VG konfronterte henne med kritikken fra økonomene svarte hun:

Vi vet at formuesskatten vrir investeringer vekk fra arbeidsplasser [...]. Redusert formueskatt vil derfor bety bedre ressursutnyttelse for samfunnet.

Hvordan vet dere det?

Dette oppfatter jeg som allment vedtatte økonomiske sannheter (Fossen et al., 2014).

Dette vitner om at selv i saker der det meste av forskning spår en annen effekt enn det som hevdes å være den ønskelige, tillater politikerne seg å lukke øynene for andre perspektiver enn sitt eget. Like fullt er det konsekvensene av de politiske beslutningene som avgjør hvordan samfunnet utvikler seg. Dermed kan det være nyttig for velgerne å kunne vurdere det politikerne sier de vil gjøre i lys av en forståelse av hva det kan tenkes at de er ute etter. Av den grunn kan det være nødvendig å vise til ikke-kommuniserte sider ved en sak, og det kan ikke utelukkes at dette noen ganger må ta form av spekulasjoner. Riktignok kan spekulasjoner i mulige baktanker og skjulte motiver bidra til å gjøre folk mer mistroiske overfor politikere. Mens velgere

som tror på motivspekulasjonene vil anse de omtalte politikerne som upålitelige, vil velgere som ikke tror på spekulasjonene anse de som kommer med spekulasjonene som usaklige. Dermed kan en motivsentrert debatt bidra til at en kynisk holdning til politikere spres (Kock, 2013 [2011], s. 82). Likevel kan dette være nyttige bidrag i det politiske ordskiftet. Hvis man insisterer på alltid å ta folk på ordet, blir det umulig å få frem ikke-kommuniserte sider ved de ulike forslagene og tiltakene. Derfor må det være legitimt å påpeke ikke-innrømmede motiver, og ikke kun forholde seg til det som eksplisitt er blitt ytret. Christian Kock skriver: «Den viktigste skadevirkning ved motiv-snakken er [...] at den afklarede debat om hvad der er den bedste politik, glider i baggrunden» (Kock, 2013 [2011], s. 99). Men ved også å snakke om de ikke uttalte motivene motparten kan ha, blir det faktisk mulig å føre en mer opplysende debatt der flere sider ved de politiske forslagene blir belyst.

Legitime retoriske kampmidler

Hva retorikkens oppgave er, og hva som basert på dette er å regne for «god» retorikk, er spørsmål man har forsøkt å svare på helt siden antikken. I debattboken *De svarer ikke*, tar Christian Kock utgangspunkt i at retorikkens domene skal være spørsmål som diskuteres i offentligheten, og dens funksjon å sette borgerne i stand til å ta stilling i disse spørsmålene. Ved å kombinere en diskusjon av konkrete eksempler med formulering av tydelige normative kriterier, gjør Kock sine innsikter lett tilgjengelige. På denne måten bidrar han til å øke folks bevissthet om hvordan deltakere i den offentlige debatten argumenterer, og til å gjøre allmennheten bedre rustet til å forsvare seg mot retorisk usaklige våpen. Han gjør det også enkelt å undersøke kriterienes egnethet, og inviterer så å si til dialog om disse. Denne invitasjonen har jeg takket ja til.

Når vi skal evaluere innlegg i den offentlige debatten ut fra hva velgerne har behov for, trenger vi ifølge Kock et annet vurderingsgrunnlag enn Habermas kan gi oss. De habermaske idealene anerkjenner nemlig ikke strategisk kommunikasjon og vedvarende uenighet som «god» kommunikasjon. Som jeg har vist, er nok Habermas' syn litt mer nyansert enn Kock kan gi inntrykk av, men det er likevel klart at det ikke er det best egnede utgangspunkt for å diskutere hva som er god retorikk fra et velgerperspektiv. En politikkforståelse som i større grad åpner for nyttige innsikter i spørsmålet om hva god kommunikasjon er, og som har mye til felles med Kocks oppfatning av samfunnet, er Chantal Mouffes modell for agonistisk pluralisme. Sentralt i Mouffes teori er forståelsen av samfunnet som bestående av uforenlige kollektive identiteter og interesser og verdistandpunkter som det ikke er mulig å bli enig om. Ifølge Mouffe bør ikke politikkenes oppgave være å forsøke å forene de motstående partene gjennom konsensusorientering, men å stimulere til «demokratisk konfrontasjon» (Mouffe, 2005, s. 6).

Med utgangspunkt i en slik tankegang må politiske spørsmål forstås som avgjørelser som krever at vi foretar valg mellom motstridende verdier og identiteter (Ibid. s. 10). Dermed blir den politiske debattens viktigste oppgave å sette folk i stand til å skille mellom tydelig differensierte alternativer - altså blir den konsensusorienterte dialogen et lite egnet ideal og målestokk for argumentenes kvalitet. Dette betyr også at politikken gjerne kan bestå av motstående leire som folk kan identifisere seg med, og som kan kommunisere uenigheter, særinteresser og motsetningsforhold. Dersom vi ser det slik, vil det ikke være noe galt med en interessebasert politikk hvor ulike grupper kjemper for å få sine interesser ivaretatt. Kock ser det imidlertid som sentralt for debattens kvalitet at argumentene som fremsettes kan aksepteres av mange. Begrunnelsen han gir for dette er at argumentene i den offentlige debatt alltid må handle om det felles beste, og basere seg på verdier som er

felles for de fleste. Men, som han også selv understreker i sin kritikk av Habermas, er det meningsløst å snakke om et felles beste, hva som er «det beste» for den ene, er ikke nødvendigvis like gunstig for den andre (Kock, 2008a, s. 63; Kock 2008b, s. 69). Dette skyldes ifølge Kock nettopp at «mennesker diskuterer politik m.v. ud fra værdier – og dem vil vi ofte have forskjellige syn på som ikke lige lader sig ophæve» (Kock, 2013 [2011], s. 44). For den som vil ha bred tilslutning til sin politikk er det naturligvis lite hensiktsmessig å fremstille politiske forslag som noe som kun er i deler av befolkningens interesse. Fordi dette reelt sett ofte er tilfellet i politisk debatt, kan imidlertid særinteresse-argumenter i mange tilfeller være mer opplysende enn argumenter som handler om det felles beste.

Forestillingen om at argumenter i den offentlige debatt skal baseres på felles verdier ligger til grunn også for Kocks krav til enighet om fakta. Kock har selvsagt rett i at det er viktig at politikerne bruker fakta på en riktig og presis måte, og fusk med fakta skal vi ikke akseptere, men det er ikke alltid det vil bli mulig å enes om den politiske diskusjonens utgangspunkt. For eksempel kan det forsvares at den ene hevder at den økonomiske ulikheten i Norge er stor, og den andre at forskjellene er små - dette avhenger jo av hva man legger i begrepet «ulikhet». Av denne grunn er det ikke alltid det er meningsfylt å kreve at det er enighet om hvor man *er*, før man kan diskutere hvor man *skal*.

Min siste innvending mot Kocks krav, er hans avvisning av argumenter om motpartens skjulte hensikter som irrelevante. Riktignok bidrar spekulasjoner i bakenforliggende motiver og hemmelige planer til å spre et bilde av politikerne som kyniske, kalkulerende individer som er mer opptatt av å styrke sin egen eller partiets posisjon, enn å skape et best mulig samfunn. Og ikke nok med det: Når debatten reduseres til beskyldninger om sjofle motiver - som kun den anklagede kan vite noe sikkert om - trekkes oppmerksomheten

bort fra de andre argumentene i saken. Likevel kan dette være nyttige bidrag i det politiske ordskiftet. Politikerne kan nemlig forsøke å fremstille politikken sin som noe annet enn den er. Ofte dreier det seg da nettopp om interesser som blir fremstilt som mer allmenne enn de faktisk er. Hvis man ikke skal kunne spekulere i slike ikke-innrømmede intensjoner, blir det vanskelig for velgerne å danne seg et riktig bilde av de ulike partiene og deres politikk.

Den politiske debattens viktigste oppgave er å sette velgerne i stand til å velge det alternativet som er mest i tråd med deres verdier og håp for fremtiden.

Med en slik forståelse av debattens mål åpnes et større rom for konfronterende retorikk, og følgelig kan flere retoriske kampmidler aksepteres som legitime våpen. Dermed vil vi sitte igjen med færre motforestillinger som bidrar til å fyre opp under politikerforakt og kynisme. Godtar vi at politiske spørsmål diskuteres ut fra ulike posisjoner, roller og situasjoner, noe Kock egentlig gjør, kan vi også tåle at debattantene påviser uenighet om fakta, spekulerer i vikarierende motiver og fremmer særinteresse-argumenter - vi kan til og med se nytten av slike retoriske bidrag.

Litteratur

Aristoteles (2006), *Retorikk*. Oversatt av Tormod Eide, Oslo: Vidarforlaget

Aftenpostens leder (2013, 06.09.), «Nyttig kritikk av arbeidsmiljøloven», *Aftenposten*

Andersen, I. (2014), *Opplysningens retorikk. Om saklighet i den politiske debatt*. Masteravhandling ved Institutt for informasjons- og medievitenskap, Universitetet i Bergen

Bjordal, S. H. (2012), *Om retorikeren. En drøfting av retorikken som 'en empirisk og normativ videnskap om produktion og reception af ytringer betragtet i deres helhed'*. Masteravhandling ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo

Brox, O. (2003), *Vår kollektive dårskap. Hvordan perverteres den norske offentlige samtalen?* Oslo: Pax Forlag

Cingano, F. (2014), «Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth», *OECD Social, Employment and Migration Working Papers* No. 163, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/5jxrjncwxv6j-en>

Farell, T.B. (1993), *Norms of Rhetorical Culture*. London/New Haven: Yale University Press

Fossen, C.H.; Ertzaas, P.; Skarvøy, L.J.; Johnsen, N.; Mosveen, E.; Haugan, B. og Sun, J.D. (2014, 25.10), «Erna etter økonom-slakten: - Jeg har svart nok om skatt», i *VG*, <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/solberg-regjeringen/erna-etter-oekonom-slakten-jeg-har-svart-nok-om-skatt/a/23322365/>

Grande, A. (2013, 3.9.), «Hindrer enhver endring», i *Dagens Næringsliv*

Habermas, J. (1999) [1988], «Handlinger, talehandling, språklig formidlet samhandling og livsverden», i Kalleberg, R. (red.), *Kraften i de bedre argumenter*. Oslo: Ad Notam Gyldendal, s. 137-171

Habermas, J. (1984) [1981], *The theory of communicative action. Reason and the rationalization of society. (Vol. 1)*. London: Heinemann

Habermas, J. (1996) [1992], *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt am Main: Suhrkamp

Johnsen, A.B. og Tjersland, J. (2014, 11.12.), «Angriper Erna for større ulikheter», i *VG*, <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/norsk-politikk/angriper-erna-for-stoerre-ulikheter/a/23353313/>

Jørgensen, C. (2011), «God og dårlig debatadfærd: To indlæg for et prostitutionsforbud», *Rhetorica Scandinavica*, nr. 59, s. 108-118

Knapskog, K. A. (2005), «Journalistikk og deliberativt demokrati», i Eide, M. (red.) *Til Dagsorden! Journalistikk, makt og demokrati*. Oslo: Gyldendal akademisk, s. 112-137

Kock, C. (2008a), «Kan man opstille adfærdsregler for offentlig debat?» i *Mediekultur – Journal of media and communication research*, vol. 24 (44), s. 58 – 65

Kock, C. (2008b), «Fornuftig uenighed», i *Rhetorica Scandinavica*, nr. 48, s. 64 – 83

Kock, C. (2009), «Choice is not true or false», *Argumentation: an international journal on reasoning*, 23/1, s. 61-80

Kock, C. (2011), *De svarer ikke. Fordummende uskikke i den politiske debat*. Gylling: Gyldendal

Kock, C. (2013) [2011], *De svarer ikke. Fordummende uskikke i den politiske debat*. Gylling: Gyldendal

LO (2015), «Forslag til endringer i AML - Prop. 39 L. Midlertidig ansettelse», i *Forslag til endringer i Arbeidsmiljøloven*. Argumentasjonshefte, <https://www.lo.no/Documents/Arbeidsmiljo/Argumentasjonshefte%20JAN%2015.pdf>

Mouffe, C. (2005), *On the political*. London: Routledge

NRK (12.08.2013a.), *Valg 2013: Åpningsdebatt i Arendal*, <http://tv.nrk.no/serie/valg-2013-tv/nnfa80000313/12-08-2013>

NRK (06.09.2013b), *Valg 2013: Partilederdebatten*, <http://tv.nrk.no/serie/valg-2013-tv/nnfa80004013/06-09-2013>

NTB (2015, 29.5.), «Rødt varsler kamp mot økte forskjeller», *ABC Nyheter*, <http://www.abcnyheter.no/nyheter/2015/05/29/225059/rodt-varsler-kamp-mot-okte-forskjeller>

Sandvik, S. og Bjørgum, H. (2015, 21.1), «Tviler på at flere midlertidige jobber gjør arbeidslivet mer inkluderende», *NRK*, <http://www.nrk.no/norge/tviler-pa-at-flere-midlertidige-jobber-gjor-arbeidslivet-mer-inkluderende-1.12161692>

Svalund, J. (2013), *The impact of institutions on mobility, labour adjustments and cooperation in the Nordic countries*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo. Fafo-rapport 2013:56, http://www.fafo.no/index.php?option=com_zoo&task=item&item_id=4723&Itemid=1048&lang=nb

Tallaksen, S. og Ekeberg, E. (2014, 10.10.), «Finner ikke skattebevis»,
Klassekampen,

<http://www.klassekampen.no/article/20141010/ARTICLE/141019997>

TV2 (03.09.2013), *Statsministerduellen*,

<http://www.tv2.no/play/nyheter/innenriks/opptak-statsministerduellen-740686.html>

VG (2014, 26.10), «Formueskatt og arveavgift», *VG*,

<http://www.vg.no/nyheter/meninger/skatt/formuesskatt-og-arveavgift/a/23323118/>